

Олександр КОМАРНІЦЬКИЙ

доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри історії України,
Кам'янець-Подільський національний університет ім. І.Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Україна), kob-1974@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3021-6550>

Ірина НЕДОШИТКО

кандидатка історичних наук,
доцентка кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності,
Західноукраїнський національний університет
(Тернопіль, Україна), i.nedoshytko@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9233-7169>

Більшовизація студентів педагогічних закладів національних меншин в УСРР/УРСР 1920–1930-х рр.: мета, засоби, завдання

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2021.02.093>

УДК: 94(477):373-057.875:323.15«192/193»

Анотація. Мета дослідження полягає у з'ясуванні мети, засобів і завдань більшовизації студентства закладів педагогічної освіти національних меншин у 1920–1930-х рр., висвітленні громадсько-політичної і просвітницької діяльності студентської молоді, цілеспрямованої та контрольованої партійними й комсомольськими осередками в педтехнікумах, інститутах, у цілому партійно-державницькими структурами, а також проявів в її середовищі опозиційних настроїв. **Методологія.** Використано комплекс загальнонаукових (аналіз, синтез, порівняння, діалектичний) та спеціально-наукових (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, проблемно-хронологічний) методів історичного пізнання. **Наукова новизна.** Проаналізовано громадсько-політичне життя студентства педагогічних навчальних закладів крізь призму його більшовизації. **Висновки.** Для більшовизації студентської молоді, нав'язування їй радянсько-сталінської ідеології й моделі суспільства партійні та комсомольські осередки у закладах педагогічної освіти національних меншин практикували організацію політичних гуртків, гуртків «поточної політики», політичних і комсомольських шкіл, «політбоїв», «соціалістичного змагання», поширення атеїстичних ідей, відзначення державних свят та ін. На практиці такі заходи, як і самі партійні та комсомольські комітети, належним авторитетом серед студентів здебільшого не користувалися. Натомість у молодіжному середовищі популярними були різні диспути та дискусії на політичні теми з вільним обміном думками, що, на думку влади, несло загрозу виробленню «марксистського світогляду». Політико-ідеологічним настановам більшовицької партії й комсомолу було підпорядковано громадсько-політичну та просвітницьку діяльність студентів. Зокрема їх залучали до роботи у складі профспілок, громадських організацій, гуртків, до участі в різних загальнодержавних кампаніях, шефській роботі на селі, на підприємствах у містах, у робітничих клубах, підрозділах Червоної армії та ін. Загалом студенти педагогічних технікумів й інститутів були менш активними у суспільній роботі, особливо у селах, ніж їхні ровесники з сучасних українських вишів. Частина студентів не сприйняла більшовицької моделі суспільства, проявляла опозиційні настрої, що неминуче призводило до репресій в їхньому середовищі.

Ключові слова: студентство, педагогічний інститут, технікум, більшовицька ідеологія, комітет, соцзмагання.

З утвердженням більшовицької влади навчання та виховання молоді були одним із пріоритетних напрямів внутрішньої політики радянської держави. Систему освіти використовували як засіб цілеспрямованого впливу на свідомість населення. Тому особлива увага приділялася виробленню ідеологічного світогляду майбутніх учителів, які мали формувати політичну свідомість підростаючого покоління за комуністичними лекалами. Головною метою відповідних навчальних закладів було визначено виховання студентів у «марксистсько-ленінському дусі», формування «свідомого» й «політично грамотного» громадянина. Окремі аспекти цієї проблеми, насамперед теоретичні, містяться у працях Г.Шевчука¹, І.Паніотова², О.Рябченко³, О.Лаврут⁴, І.Кліцакова⁵, К.Двірної⁶ та ін. Громадсько-політичне життя студентства педагогічних вишів радянської України вказаного періоду було предметом монографічного дослідження О.Комарніцького⁷. Поза увагою фахівців залишилося питання більшовизації студентів-педагогів національних меншин. Нижче ця проблема в такому формулюванні розглядатиметься вперше.

Визначальним фактором в організації ідеологічної роботи серед студентства закладів педагогічної освіти була робота осередків КП(б)У і ЛКСМУ, які чисельно зростали. Так, парторганізація Київського російського педтехнікуму зростає з 3 осіб у 1932/1933 навч. р. до 12 в наступному⁸; у Преславському болгарському у грудні 1929 р. числилося 5 комуністів, 2 з яких були студентами⁹. Комсомольські осередки були більш чисельними. Зокрема в тому ж Преславському педагогічному технікумі в 1929/1930 навч. р. 72 студенти були комсомольцями¹⁰; у Житомирському єврейському наприкінці 1925/1926 навч. р. – 35¹¹, а в березні 1927 р. – уже 54¹²; у Вінницькому єврейському в 1930 р. – 90¹³; у Київському російському в 1932/1933 навч. р. – 22¹⁴, на початку 1933/1934 навч. р. – 44, а вже наприкінці того року – 73¹⁵; у Київському польському в 1931/1932 навч. р. – 60¹⁶.

Природно, що більш активну роботу в молодіжному середовищі провадили чисельні комсомольські осередки, які організаційно та ідейно підпорядковувалися більшовицькій партії. Разом вони були складовою політичного, ідеологічно-пропагандистського й репресивно-карального механізмів.

Поточну роботу в комсомольських осередках педзакладів вели бюро. У Житомирському єврейському педтехнікумі в березні 1927 р. воно складалося з 5 членів і

¹ Шевчук Г.М. Культурне будівництво на Україні у 1921–1925 рр. – К., 1963. – 436 с.

² Паніотов І.І. Комуністична партія України в боротьбі за розвиток народної освіти (1931–1941 рр.). – Х., 1973. – 188 с.

³ Рябченко О. Студенти радянської України 1920–1930-х рр.: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації. – Х., 2012. – С.95–217.

⁴ Лаврут О.О. Діяльність студентів у гуртках // Наукові праці. – Т.115. – Вип.102: Історія. – Миколаїв, 2009. – С.27–35.

⁵ Кліцаков І.О. Педагогічні кадри України (1917–1937 рр.). – Донецьк, 1997. – 310 с.

⁶ Двірніа К. Створення і ліквідація Польського педагогічного інституту в м. Києві в 30-х рр. ХХ ст. (архівна розвідка) // Волинські історичні записки. – Т.6. – Житомир, 2011. – С.152–153.

⁷ Комарніцький О.Б. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 1920–1930-х рр. – Кам'янець-Подільський, 2017. – С.322–564.

⁸ Державний архів (далі – Держархів) м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.66. – Арк.22; Спр.67. – Арк.83.

⁹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.166. – Оп.10. – Спр.825. – Арк.152.

¹⁰ Там само.

¹¹ Держархів Житомирської обл. – Ф.Р.266. – Оп.1. – Спр.142. – Арк.11 зв.

¹² Там само. – Ф.П.211. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.40.

¹³ Держархів Вінницької обл. – Ф.П.29. – Оп.1. – Спр.620. – Арк.166.

¹⁴ Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.67. – Арк.83.

¹⁵ Там само. – Спр.66. – Арк.23.

¹⁶ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1490. – Арк.34.

2 кандидатів, які працювали в піонерській та агітаційно-пропагандистській комісіях¹⁷. Усіх їх зобов'язували брати участь у загальних зборах, де розглядалися різноманітні питання (наприклад, із 1 вересня 1935 по 1 лютого 1936 рр. такі: «Рішення XI пленуму ЦК ЛКСМ і завдання нашої комсомольської організації», «Про виховання жіночої молоді», «Про академуспішність комсомольців та студентів», «Про передплату газет комсомольцями», «Про італо-абіссінську війну», «Про культурно-побутові умови студентів», «Про XVIII-річчя Жовтня», «Про стаханівський рух» тощо)¹⁸.

Комсомольців, які своїми діями дискредитували організацію, виключали з ЛКСМУ. Так, у лютому 1935 р. за крадіжки в гуртожитку було виключено комсомольця Проскурівського польського педагогічного технікуму Малішевського. Крім того, у протоколі засідання комітету комсомолу цього закладу від 15 лютого 1931 р. зазначалося, що він проявив «явно шкідницьку ідеологію»: ухилився від виконання завдань комітету, зривав політнавчання, задавав одному з пропагандистів питання «контрреволюційного змісту»¹⁹.

Серед заходів, якими опікувалися компартійні та комсомольські осередки з метою виховання у студентів «марксистсько-ленінського світогляду», особливе значення надавалося організації політичних («марксистських», «ленінських») гуртків. Вони мали «доповнити академічну працю соціальних дисциплін у напрямкові пристосування академічних здобутків до масової політосвітньої роботи на селі і серед робітничих та селянських мас»²⁰. Такі гуртки працювали у Вінницькому (у 1931/1932 навч. р. тут було 13 політгуртків²¹), Житомирському²², Одеському²³, Харківському єврейських (у 1925/1926 навч. р. – 4 політгуртки)²⁴, Дніпропетровському²⁵ та Київському російських педтехнікумах²⁶. Робота деяких із них була кволою, приміром, у Житомирському єврейському педагогічному технікумі – через слабку підготовку керівника гуртка²⁷. Натомість у Проскурівському польському в першому семестрі 1934/1935 навч. р. незадовільною вважалася робота гуртка марксисту-ленінізму, який практично не функціонував²⁸.

Упродовж другої половини 1920 – початку 1930-х рр. поряд із політгуртками функціонували гуртки поточної політики (як у Вінницькому єврейському педтехнікумі)²⁹.

У 1930-х рр. в навчальних педзакладах організовувалися політичні школи. Так, у Київському російському педагогічному технікумі в 1933/1934 навч. р. їх було 7³⁰. Політшколи функціонували також у Житомирському єврейському закладі³¹. У них студенти вивчали праці «класиків марксисту-ленінізму», історію ВКП(б) і профспілкового руху, у цілому займалися «політграмотою»³². Заняття проводилися переважно лекційним методом. Слухачі вчилися не надто охоче, тож навчальні показники були

¹⁷ Держархів Житомирської обл. – Ф.П.211. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.40.

¹⁸ Там само. – Ф.П.215. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.10.

¹⁹ Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.2597. – Оп.1. – Спр.18. – Арк.99 зв.

²⁰ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.6. – Спр.415. – Арк.40.

²¹ Там само. – Оп.10. – Спр.1495. – Арк.68.

²² Держархів Житомирської обл. – Ф.П.211. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.40.

²³ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.5. – Спр.264. – Арк.71 зв.

²⁴ Там само. – Арк.29.

²⁵ Держархів Дніпропетровської обл. – Ф.П.7. – Оп.1. – Спр.1489. – Арк.2.

²⁶ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1490. – Арк.51.

²⁷ Держархів Житомирської обл. – Ф.П.211. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.40.

²⁸ Держархів Вінницької обл. – Ф.П.457. – Оп.1. – Спр.444. – Арк.154.

²⁹ Там само. – Ф.П.29. – Оп.1. – Спр.620. – Арк.165.

³⁰ Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.66. – Арк.23 зв.

³¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.7. – Оп.1. – Спр.1079. – Арк.255.

³² Морозан О.О. Позанавчальна діяльність майбутніх педагогічних працівників на Миколаївщині у 20–30-ті рр. ХХ ст. // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В.О.Сухомлинського: Іст. науки. – Вип.21. – Миколаїв, 2008 [Електронний ресурс]: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nvmda/Ist/2008_21/Morozan.pdf

не найкращими. Наприклад, у політшколах Київського російського педтехнікуму в 1933/1934 навч. р. на «добре» навчалось 27,2%, «задовільно» – 44,2%, а «незадовільно» – аж 28,6% студентів³³.

Поряд із політичними працювали ще й комсомольські школи, в яких молодь «підвищувала» свій «ідейний рівень». Так, у Житомирському єврейському педтехнікумі в 1932 р. розпочали роботу 4 таких навчальних осередки³⁴. У 1935 р. тут діяли 3 школи, які охопили 108 осіб, у тому числі 71 комсомольця та 37 безпартійних. Того року було проведено 15 політзанять³⁵.

Активізації ідеологічної роботи серед студентства слугувала організація марксистсько-ленінських і комсомольських семінарів (працювали, наприклад, у Вінницькому єврейському³⁶ й Київському російському педтехнікумах³⁷), агітаційно-пропагандистських комісій (колективів), основу яких становили студенти (як у випадку з Житомирським єврейським закладом)³⁸.

Функціонували гуртки з вивчення окремих ідеологічних проблем. У Дніпропетровському російському педагогічному технікумі в 1928/1929 навч. р. працював суспільствознавчий гурток³⁹; у Житомирському єврейському в 1937 р. – школа з вивчення Конституцій СРСР та УРСР⁴⁰. У Польському педінституті в 1933/1934 навч. р. діяли політекономічні гуртки⁴¹.

Між окремими групами студентів організовувалися змагання («політбої», «політвікторини»), під час яких перевірялося, наскільки вони засвоїли матеріали партійних з'їздів, пленумів ЦК⁴². Так, у Київському російському педтехнікумі в першому семестрі 1932/1933 навч. р. провели «політбій» за рішеннями пленумів ЦК ВКП(б). Найкращі показники мали 13 студентів, котрі відповіли на 14 із 15 питань, за що їх преміювали⁴³. «Політбої» проводилися також у Вінницькому єврейському педагогічному технікумі⁴⁴. Відбувалися вони й між навчальними закладами, як, наприклад, у 1931 р. у Житомирі між сільськогосподарським інститутом та єврейським педтехнікумом⁴⁵. Київський російський у першому семестрі 1932/1933 навч. р. посів 2-ге місце на загальнономіській «політвікторині»⁴⁶.

Індоктринацію молоді влада намагалася здійснювати засобами, популярними серед студентів. Зокрема проводилися різні диспути та дискусії на політичні теми. 28 грудня 1922 р. ЦК КП(б)У направив циркулярного листа бюро партосередків навчальних закладів на предмет важливості організації диспутів із питань марксизму. Доповідачами були безпартійні професори, які інколи вносили «поправки» до вчення К.Маркса. Серед слухачів фіксувалися ті студенти, котрі великої ваги надавали таким словам, що ставило, на думку керівництва партосередку, під загрозу вироблення «правильного марксистського світогляду»⁴⁷. Із Дніпропетровського російського педтехнікуму повідомлялося, що в 1928/1929 навч. р. партійний і комсомольський

³³ Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.66. – Арк.23 зв.

³⁴ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.9. – Спр.1796. – Арк.8.

³⁵ Держархів Житомирської обл. – Ф.П.215. – Оп.1. – Спр.12. – Арк.5, 7, 9 зв.

³⁶ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1495. – Арк.68.

³⁷ Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.27. – Арк.7.

³⁸ Держархів Житомирської обл. – Ф.П.211. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.40.

³⁹ Держархів Дніпропетровської обл. – Ф.П.7. – Оп.1. – Спр.1489. – Арк.2.

⁴⁰ Держархів Житомирської обл. – Ф.П.215. – Оп.1. – Спр.12. – Арк.10.

⁴¹ Держархів м. Києва. – Ф.Р.920. – Оп.11. – Спр.18. – Арк.6, 75 зв.

⁴² Бабко Ю.В. Партійне будівництво на Україні у 1933–1937 рр. – Л., 1971. – С.84.

⁴³ Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.69. – Арк.4.

⁴⁴ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1495. – Арк.68.

⁴⁵ Держархів Житомирської обл. – Ф.П.211. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.24; Спр.40. – Арк.42.

⁴⁶ Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.69. – Арк.4.

⁴⁷ ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1448. – Арк.229.

осередки авторитетом у студентства не користувалися. Провину покладали на «реакційну» частину викладачів, які розповідали молоді про «таємні студентські організації», «шпигунські функції комсомольців»⁴⁸.

У педтехнікумах для виховання «комуністичного ставлення до праці» організовували «соціалістичне змагання». За розрахунками керівництва, це мало активізувати навчальну та ідеологічну роботу. Уважалось, що «соцзмагання» було добровільним виявом ініціативи викладачів і студентів, але насправді його організовували за наказами згори. Напередодні змагання кожен заклад брав на себе зобов'язання. Так, у вересні 1933 р. серед педтехнікумів УСРР найкращим виявився Хортицький німецький⁴⁹.

Суперництво відбувалося, як правило, між окремими педтехнікумами. Наприклад, у 1931/1932 навч. р. Житомирський єврейський змагався зі своїми колегами з Вінниці та Одеси⁵⁰. У 1933/1934 навч. р. Проскурівський польський вступив у «соцзмагання» з місцевим українським технікумом⁵¹. У першій половині 1930-х рр. Київський російський щорічно змагався з польським⁵², а Вінницький український – з єврейським педагогічним технікумом⁵³.

Подекуди угоди на «соціалістичне змагання» укладали навчальні заклади різного рівня. Так, Вінницький єврейський педтехнікум у 1929/1930 навч. р. змагався з єврейським відділом молодшого концентру Одеського інституту народної освіти⁵⁴. Крім того, угоди на «соцзмагання» укладалися між закладами різного відомчого підпорядкування. Наприклад, у січні 1930 р. профком Вінницького єврейського педтехнікуму викликав на змагання сільськогосподарський технікум по лінії ліквідації неписьменності. Перший із них брав на себе зобов'язання навчити читати й писати 400 осіб і закликати підтримати їхню ініціативу колеґ з агротехнікуму⁵⁵. Житомирський єврейський педтехнікум у 1932/1933 навч. р. уклав угоду на змагання з садово-городнім технікумом, запросивши арбітром редакцію газети «Радянська Волинь»⁵⁶.

Підсумки змагань між навчальними закладами ґрунтувалися на показниках колективного суперництва між факультетами й курсами, що відбувалося безпосередньо в технікумах. Переможців нагороджували перехідним червоним прапором у різних номінаціях: найкращі курс, група, кімната в гуртожитку⁵⁷ (як це було, наприклад, у Хортицькому німецькому педтехнікумі)⁵⁸. Водночас запроваджувалися відзнаки і для аутсайдерів «соцзмагань». Наприклад, у Вінницькому єврейському педагогічному технікумі в 1931/1932 навч. р. один із курсів отримав «рогожку»⁵⁹.

Важливим ідеологічним прийомом «соцзмагання» було «ударництво», коли частина студентів, що «включалися» в індивідуальне змагання, оголошували себе «ударниками», тобто мали бути першими в усьому⁶⁰. Наприклад, у Дніпропетровському російському педтехнікумі зі 123 студентів, які брали участь у змаганні, ударниками себе

⁴⁸ Держархів Дніпропетровської обл. – Ф.П.7. – Оп.1. – Спр.1489. – Арк.126.

⁴⁹ ЦДАГО України. – Ф.7. – Оп.1. – Спр.906. – Арк.44.

⁵⁰ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.9. – Спр.1796. – Арк.9.

⁵¹ Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.2597. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.2 зв.

⁵² ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1490. – Арк.34, 50; Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.11. – Арк.7; Спр.66. – Арк.23; Спр.67. – Арк.95; Спр.135. – Арк.17.

⁵³ Держархів Вінницької обл. – Ф.П.249. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.26; Ф.Р.1179. – Оп.1. – Спр.13. – Арк.45 зв. – 46, 70 зв.

⁵⁴ Там само. – Ф.П.29. – Оп.1. – Спр.620. – Арк.164.

⁵⁵ Там само. – Ф.Р.3510. – Оп.2. – Спр.7. – Арк.159.

⁵⁶ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.9. – Спр.1796. – Арк.9.

⁵⁷ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1495. – Арк.70; Держархів Вінницької обл. – Ф.П.457. – Оп.1. – Спр.442. – Арк.10; Спр.444. – Арк.159 зв.; Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.302. – Оп.1. – Спр.2097. – Арк.27; Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.67. – Арк.95.

⁵⁸ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.11. – Спр.326. – Арк.39.

⁵⁹ Там само. – Оп.10. – Спр.1495. – Арк.70.

⁶⁰ Пани́тов І.І. Комуністична партія України в боротьбі за розвиток народної освіти (1931–1941 рр.). – С.63.

оголосили 103 (83,7%)⁶¹. Щодо інших закладів, то маємо неповні дані. Так, у Польському педінституті у 2-му семестрі 1933/1934 навч. р. було 394⁶², у Житомирському єврейському педтехнікумі в 1935/1936 навч. р. – 180⁶³, у Київському польському в 1934/1935 навч. р. – 40⁶⁴, у Проскурівському польському в 1933/1934 навч. р. – 30 ударників⁶⁵. У Київському російському педагогічному технікумі в 1930/1931 навч. р. таких виявилось 75% студентів, у 1-му семестрі 1931/1932 навч. р. – 72%, а у 2-му – 80%⁶⁶.

Найкращих студентів-ударників матеріально та морально стимулювали. Як правило, їх ушановували на врочистих зборах, приурочених до Міжнародного дня солідарності трудящих, чергової річниці більшовицької революції⁶⁷ чи на вечорах ударника⁶⁸. Так, у Польському педінституті у 2-му семестрі 1933/1934 навч. р. матеріально заохотили 58 ударників⁶⁹. Премії отримали також студенти-ударники Вінницького єврейського (у 1-му семестрі 1931/1932 навч. р. – 23)⁷⁰, Дніпропетровського російського (у 2-му семестрі 1932/1933 навч. р. – 40)⁷¹, Житомирського єврейського (у 2-му семестрі 1932/1933 навч. р. – 36)⁷², київських польського (в 1934/1935 навч. р. – 20)⁷³ і російського педтехнікумів (у 1930/1931 навч. р. – 6⁷⁴, у 1934/1935 навч. р. – 34)⁷⁵.

У педагогічних навчальних закладах мала місце фальсифікація результатів індивідуального суперництва («псевдоударництво»). У травні 1933 р. на зльоті ударників Житомирського єврейського педагогічного технікуму після обговорення відповідного питання число таких «ударників» зменшилося зі 150 до 140⁷⁶.

Для того, щоб успішно виконати всі зобов'язання, окремі місяці у закладах оголошували «штурмовими» («ударні місячники»). Організовувалися «походи» щодо ліквідації академічної заборгованості. Для практичної реалізації «штурмівщини» діяли «штурмові», «буксирні» бригади⁷⁷. Наприклад, у Дніпропетровському російському педтехнікумі проводили «бойові декади ліквідації академпровору»⁷⁸.

Період 1920–1930-х рр. позначений процесами суцільної атеїзації, які були складовою ідеологічної політики більшовизації студентства. Особлива увага приділялася поширенню антирелігійних поглядів. Наявні документи вказують, що студенти педагогічних освітніх закладів нацменшин у 1920-х рр. були менш активними у цьому питанні, ніж їхні українські колеги. Нам удалося виявити скупі дані про функціонування осередку Спілки воєвничих безбожників (у деяких джерелах – Спілки воєвничих безвірників, СВБ) у Вінницькому єврейському⁷⁹, гуртка «безвірників» у Дніпропетровському російському⁸⁰, а також про запровадження у 1928/1929 навч. р.

⁶¹ Держархів Дніпропетровської обл. – Ф.Р.1506. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.45.

⁶² Держархів м. Києва. – Ф.Р.920. – Оп.11. – Спр.18. – Арк.9.

⁶³ Держархів Житомирської обл. – Ф.П.215. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.7.

⁶⁴ Держархів м. Києва. – Ф.Р.807. – Оп.11. – Спр.18. – Арк.13.

⁶⁵ Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.2597. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.2 зв.

⁶⁶ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1490. – Арк. 50; Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.11. – Арк.8; Спр.27. – Арк.4.

⁶⁷ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.11. – Спр.149. – Арк.54.

⁶⁸ Там само. – Спр.150. – Арк.6.

⁶⁹ Держархів м. Києва. – Ф.Р.920. – Оп.11. – Спр.18. – Арк.9.

⁷⁰ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1495. – Арк.70.

⁷¹ Там само. – Оп.11. – Спр.326. – Арк.31.

⁷² Там само. – Арк.94.

⁷³ Держархів м. Києва. – Ф.Р.807. – Оп.11. – Спр.18. – Арк.13.

⁷⁴ Там само. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.11. – Арк.8.

⁷⁵ Там само. – Спр.135. – Арк.17.

⁷⁶ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.11. – Спр.326. – Арк.94.

⁷⁷ Вища школа Української РСР за 50 років. – К., 1967. – С.216.

⁷⁸ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.11. – Спр.326. – Арк.30.

⁷⁹ Держархів Вінницької обл. – Ф.П.29. – Оп.1. – Спр.430. – Арк.24.

⁸⁰ Держархів Дніпропетровської обл. – Ф.П.7. – Оп.1. – Спр.1489. – Арк.10.

«обов'язкового» антирелігійного семінару для третьокурсників Київського польсько-го педтехнікумів⁸¹. Однак ідеї атеїзму, пропаговані більшовиками, не здобували широкого відгуку серед молоді. Зафіксовано випадки, коли студенти підтримували педагогів, котрі мали релігійні переконання. Наприклад, викладачі Дніпропетровського російського педагогічного технікуму Є.Добровольський, П.Левітов, В.Левітов, Чернявський у лютому 1929 р. відмовилися підписати петицію про закриття місцевої церкви й хоральної синагоги. Їхній приклад наслідували 10 студентів III курсу⁸². 5 березня цей інцидент був на порядку денному загальних зборів закладу, де присутні під тиском влади «затаврували» дії викладачів. Серед виступальників були студенти Опалатенко, Мустьяца, Тисячник, Шкляр, Промікс, Таунов. Мустьяца, зокрема, зазначив: «У радянській владі не примушують, вірити чи не вірити, але в Конституції сказано, що церква відокремлена від держави чи школи. Коли випускають з педтехнікуму педагога з релігійними поглядами – це злочин, справжнього педагога не може бути при наявності релігійних викладачів». Представник Окружного бюро пролетарського студентства Циплаков звернув увагу на небезпеку поширення релігійних вірувань серед молоді: «Педагоги повинні бути марксистами, педагогіка і релігійність ніяк не в'яжуться [...] Треба поставити завдання, аби в наших школах виховувалися студенти в антирелігійному дусі; ви знаєте, яку велику роль відіграє релігія»⁸³.

У 1930-х рр. антирелігійну роботу було активізовано. Осередки СВБ виникли в Польському педінституті⁸⁴, Житомирському єврейському⁸⁵ та Київському російсько-го педтехнікумах⁸⁶. У цих закладах, окрім осередку спілки, діяли ще й атеїстичні гуртки «Безвірник»⁸⁷. Такі самі гуртки працювали у Проскурівському⁸⁸, Київському польському педагогічних технікумах⁸⁹.

Влада мобілізувала студентів до участі у загальнодержавних заходах. Вони брали участь у святах, зокрема річницях більшовицької революції, Міжнародному дні солідарності трудящих⁹⁰ (наприклад, в Одеському німецькому педінституті⁹¹, Київському російському педтехнікумі⁹²). Проводилися «Ленінські дні» (Київський польський педагогічний технікум⁹³), дні пам'яті К.Маркса. Щодо останнього, то у Вінницькому єврейському педтехнікумі 14 березня 1933 р. цій події приурочили теоретичну «одноденку» на теми: «Діалектичний матеріалізм у вченні Карла Маркса», «Карл Маркс про диктатуру пролетаріату», «К.Маркс і єврейське питання». Того ж дня відбулися врочисті збори, на які прибули й учителі єврейських шкіл. Було організовано виставку літератури, присвячену мислителю. Викладачів і студентів зобов'язували брати участь в урочистостях на підшефних місцевих підприємствах, у колгоспах⁹⁴. Аналогічні врочистості відбулися в Київському російському педтехнікумі⁹⁵.

⁸¹ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2930. – Арк.31.

⁸² Держархів Дніпропетровської обл. – Ф.П.7. – Оп.1. – Спр.1489. – Арк.2, 41.

⁸³ Там само. – Арк.70–71.

⁸⁴ Держархів м. Києва. – Ф.Р.920. – Оп.11. – Спр.18. – Арк.75 зв.

⁸⁵ Держархів Житомирської обл. – Ф.П.215. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.7.

⁸⁶ Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.27. – Арк.6; Спр.67. – Арк.40, 96.

⁸⁷ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1490. – Арк.51; Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.27. – Арк.7; Спр.67. – Арк.96; Ф.Р.920. – Оп.11. – Спр.18. – Арк.8.

⁸⁸ Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.2597. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.5 зв.

⁸⁹ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1490. – Арк.35.

⁹⁰ Держархів Вінницької обл. – Ф.П.249. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.14–15.

⁹¹ Держархів Одеської обл. – Ф.Р.1561. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.24 зв.

⁹² Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.135. – Арк.20.

⁹³ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1490. – Арк.35.

⁹⁴ Там само. – Оп.11. – Спр.326. – Арк.91.

⁹⁵ Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.69. – Арк.7.

Ідеологічним настановам партії було підпорядковано всю громадську діяльність студентської молоді, що значною мірою заважало їй критично оцінювати реальний стан речей. Поступово охоплюваність студентства громадською роботою зростала. У Польському педінституті у 2-му семестрі 1933/1934 навч. р. в ній брали участь 87,5% слухачів⁹⁶, у Київському російському педтехнікумі в 1930/1931 навч. р. – 70%⁹⁷.

Виконання різних доручень призводило до перевантаження громадською роботою, що, своєю чергою, позначалося на суто навчальних показниках. Це спонукало політбюро ЦК КП(б)У в постанові від 28 січня 1928 р. зауважити: «Враховуючи, що надмірне громадське навантаження студентів негативно впливає на успішне навчання, дати директиву як по лінії партії, так і по лінії наркомосу про те, щоб громадські, партійні та комсомольські доручення, котрі покладалися на студентів, не були б на шкоду основним заняттям студентів й успішності навчальної роботи»⁹⁸. Наявні факти свідчать, що це розпорядження не завжди бралось до уваги. У Польському педінституті у 2-му семестрі 1933/1934 навч. р. по одному навантаженню мали 82,4%, по два – 4,9%. Окремі активісти мали ще більше навантажень⁹⁹.

Водночас в деяких педтехнікумах громадська робота була менш популярною. Наприклад, із Дніпропетровського російського повідомлялося, що в 1928/1929 навч. р. студентство її майже не проводило¹⁰⁰.

У 1920–1930-х рр. створювалися студентські організації, зокрема профспілкові, які насправді керувалися інтересами не студентів, а Наркомату освіти республіки та адміністрацій закладів. Профкоми приділяли увагу «політичному вихованню», ідеологічній роботі, а не відстоюванню прав молоді. Відсоток студентів, членів профспілок, невпинно зростає. Так, у Дніпропетровському російському педтехнікумі в 1928/1929 навч. р. членством у профспілці «Робос» і комітеті незаможних селян (своєрідна профспілка для студентів – вихідців із села) загалом було охоплено 53,1% студентів¹⁰¹, у Преславському болгарському в 1929/1930 навч. р. – 36,9%¹⁰², у Київському російському в 1933/1934 навч. р. – 83,9%¹⁰³.

Партійне керівництво створювало й підтримувало (організаційно та фінансово) лояльні, підконтрольні громадські організації. Найбільш масовими були осередки Тсоавіахім, які функціонували, зокрема, у Польському педінституті¹⁰⁴, Житомирському єврейському (в 1926/1927 навч. р. – 100 членів)¹⁰⁵, Київському російському¹⁰⁶, Преславському болгарському (на початку 1930 р. – 198 членів)¹⁰⁷, Проскурівському польському педтехнікумах¹⁰⁸. При них діяли стрілецькі гуртки, членів яких готували до складання нормативів. У Житомирському єврейському педагогічному технікумі впродовж вересня – грудня 1935 р. нормативи на отримання значка «Ворошиловський стрілець» виконали 7 осіб, «Готовий до праці й оборони» – 30¹⁰⁹. У 1933/1934 навч. р. 45 гуртківців Проскурівського польського педтехнікуму здобули

⁹⁶ Там само. – Ф.Р.920. – Оп.11. – Спр.18. – Арк.7.

⁹⁷ Там само. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.11. – Арк.8.

⁹⁸ Див.: *Клишаків І.О.* Педагогічні кадри України (1917–1937 рр.). – С.103.

⁹⁹ Держархів м. Києва. – Ф.Р.920. – Оп.11. – Спр.18. – Арк.7.

¹⁰⁰ Держархів Дніпропетровської обл. – Ф.П.7. – Оп.1. – Спр.1489. – Арк.126.

¹⁰¹ Там само. – Арк.47.

¹⁰² ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.825. – Арк.150.

¹⁰³ Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.67. – Арк.83.

¹⁰⁴ Там само. – Ф.Р.920. – Оп.11. – Спр.18. – Арк.8.

¹⁰⁵ Держархів Житомирської обл. – Ф.П.211. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.40; Ф.П.215. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.7; Ф.Р.266. – Оп.1. – Спр.167. – Арк.221.

¹⁰⁶ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1490. – Арк.51; Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.27. – Арк.6; Спр.67. – Арк.96.

¹⁰⁷ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.825. – Арк.50, 150.

¹⁰⁸ Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.2597. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.5 зв.

¹⁰⁹ Держархів Житомирської обл. – Ф.П.215. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.7.

третю стрілецьку категорію¹¹⁰. У 1-му семестрі 1934/1935 навч. р. нормативи склали 35 чоловіків і 15 жінок, з яких третю категорію присвоїли, відповідно, 20 та 2 особам¹¹¹. У Польському педінституті в 1933/1934 навч. р. гуртківці втягнули до підготовки зі складання нормативів усіх 355 студентів вишу. Із них 120 виконали нормативи «ворошиловського стрільця», а 143 – на значок «ГПО»¹¹².

Склали нормативи і члени фізкультурних гуртків. Наприклад, у 1933/1934 навч. р. 40 гуртківців Проскурівського польського педтехніку виконали нормативи на значок «ГПО»¹¹³. Гуртки функціонували також у Дніпропетровському російському¹¹⁴, Житомирському єврейському¹¹⁵, Київському російському (в 1933/1934 навч. р. – 17 членів)¹¹⁶, Преславському болгарському закладах¹¹⁷. Усіх гуртківців і негуртківців в обов'язковому порядку зобов'язували брати участь у фізкультурних парадах. 31 травня 1936 р. директор Одеського німецького педінституту насмілювався скасувати це правило, зауваживши, що участь у них мала бути добровільною¹¹⁸.

Свої результати члени гуртків демонстрували на змаганнях, у конкурсах-оглядах. Так, у 1933/1934 навч. р. Польський педінститут у конкурсі-огляді на найкращу фізкультуроту серед вишів республіки було визнано одним із зразкових¹¹⁹.

У педтехнікумах нацменшин діяли осередки Міжнародної організації допомоги робітникам, зокрема у Житомирському¹²⁰ й Одеському єврейських¹²¹, Київському російському¹²², Преславському болгарському (в 1929/1930 навч. р. – 63 члени)¹²³, Проскурівському польському (в 1934/1935 навч. р. – 69)¹²⁴. Поточна їх робота зводилася головним чином до збору коштів на допомогу переслідуваним за кордоном трудящим. Так, у Київському польському педтехнікумі в 1931/1932 навч. р. створювали бригади для організації зборів коштів на допомогу політ'язням у Польщі¹²⁵. Проводилися тематичні вечори та «інтернаціональні дні» (Житомирський єврейський педагогічний технікум¹²⁶).

Для боротьби з дитячою безпритульністю створювалися осередки громадської організації «Друзі дітей» (наприклад, у Преславському болгарському педтехнікумі в 1929/1930 навч. р. – 74 члени)¹²⁷. Діяли філії Товариства Червоного Хреста, зокрема, у Житомирському єврейському¹²⁸, Преславському болгарському (в 1929/1930 навч. р. – 78 членів)¹²⁹, Проскурівському польському педагогічному технікумі (в 1934/1935 навч. р. – 58). Що стосується останнього, то тут працював також гурток із надання першої медичної допомоги (30 осіб)¹³⁰.

¹¹⁰ Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.2597. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.252, 262.

¹¹¹ Там само. – Спр.10. – Арк.10.

¹¹² Держархів м. Києва. – Ф.Р.920. – Оп.11. – Спр.18. – Арк.8, 79 зв.

¹¹³ Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.2597. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.62.

¹¹⁴ Держархів Дніпропетровської обл. – Ф.П.7. – Оп.1. – Спр.1489. – Арк.126.

¹¹⁵ Держархів Житомирської обл. – Ф.П.215. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.7.

¹¹⁶ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1490. – Арк.51; Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.27. – Арк.7; Спр.67. – Арк.40, 96.

¹¹⁷ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.825. – Арк.50.

¹¹⁸ Держархів Одеської обл. – Ф.Р.1561. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.48.

¹¹⁹ Держархів м. Києва. – Ф.Р.920. – Оп.11. – Спр.18. – Арк.8, 79 зв.

¹²⁰ Держархів Житомирської обл. – Ф.П.215. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.7; Ф.Р.266. – Оп.1. – Спр.167. – Арк.221.

¹²¹ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.5. – Спр.264. – Арк.44.

¹²² Там само. – Оп.10. – Спр.1490. – Арк.51; Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.27. – Арк.6; Спр.67. – Арк.96.

¹²³ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.825. – Арк.50, 150.

¹²⁴ Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.2597. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.5 зв.

¹²⁵ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1490. – Арк.34.

¹²⁶ Держархів Житомирської обл. – Ф.П.215. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.7.

¹²⁷ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.825. – Арк.50, 150.

¹²⁸ Держархів Житомирської обл. – Ф.П.215. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.7.

¹²⁹ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.825. – Арк.50, 150.

¹³⁰ Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.2597. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.5 зв.

У навчальних закладах педагогічного профілю діяли осередки Всеукраїнського товариства по земельному облаштуванню трудящих євреїв «Озет». Логічно, що «озетівці» працювали і в єврейських педтехнікумах, зокрема в Одеському¹³¹ та Житомирському. У 1935 р. останній за зразкову роботу по лінії товариства «Озет» отримав перехідний Червоний прапор, подяку від спілки «Робос» і відділу народної освіти. У цьому ж закладі функціонував осередок товариства «Євкульт»¹³². У 1931/1932 навч. р. 10 озетівців Одеського єврейського педагогічного технікуму «самомобілізувалися» до Біробіджана (центр Єврейської автономної області РСФРР)¹³³. Цікаво, що осередки «Озет» діяли й у педтехнікумах інших національних меншин, наприклад у Київському російському¹³⁴, Проскурівському польському¹³⁵.

У педагогічних закладах працювали осередки організації «Друзів радіо» (радіогуртки), зокрема у Житомирському єврейському, який у 1935 р. за зразкову роботу отримав від радіовузла преміювання у вигляді радіоустановки¹³⁶. У Польському педінституті у 2-му семестрі 1933/1934 навч. р. діяв гурток із вивчення авіамотору, до якого входили 17 осіб¹³⁷.

Процеси розбудови вищої школи в комуністичному дусі, побут та настроїв студентів, їхня участь в ідеологічній роботі серед населення відображалися в періодичній пресі навчальних закладів. Так, видавався «Польський журнал Київського польського педтехнікуму»¹³⁸. Натомість Польський педінститут¹³⁹, Вінницький¹⁴⁰ і Житомирський єврейські¹⁴¹, Київський російський¹⁴², Проскурівський польський педагогічні технікуми¹⁴³ обмежувалися випуском стінгазет. У першому з цих закладів за 2-й семестр 1933/1934 навч. р. було підготовлено 9 загальноінститутських, 14 факультетських, 10 гуртожитських стінних газет, а також 9 бюлетенів¹⁴⁴. У Проскурівському польському педтехнікумі в 1933/1934 навч. р. створено 16 загальнотехнікумівських газет, двічі на місяць публікувалися курсові¹⁴⁵. У Київському російському педагогічному технікумі в 1934/1935 навч. р. видрукували 86 чисел загальнотехнікумівської, курсових і групових газет¹⁴⁶. У вересні – грудні 1936 р. у Житомирському єврейському педтехнікумі вийшли 4 загальнотехнікумівських і 26 курсових газет¹⁴⁷.

Навколо газет гуртувався актив студентських кореспондентів (студкорів), які об'єднувалися у студкорівські гуртки. Такий невеличкий осередок діяв у 1933/1934 навч. р. в Київському російському педтехнікумі, який об'єднував 5 членів¹⁴⁸.

Студентів зобов'язували передплачувати пресу – як загальносоюзну, так і республіканську. Зокрема в Київському російському педтехнікумі в 1931/1932 навч. р. молодь передплачувала 158 примірників газет і журналів, з яких 20% мали педагогічний

¹³¹ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.5. – Спр.264. – Арк.44.

¹³² ЦДАГО України. – Ф.7. – Оп.1. – Спр.1079. – Арк.255; Держархів Житомирської обл. – Ф.Р.266. – Оп.1. – Спр.167. – Арк.221.

¹³³ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.798. – Арк.20.

¹³⁴ Там само. – Спр.1490. – Арк.5.

¹³⁵ Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.2597. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.5 зв.

¹³⁶ ЦДАГО України. – Ф.7. – Оп.1. – Спр.1079. – Арк.255.

¹³⁷ Держархів м. Києва. – Ф.Р.920. – Оп.11. – Спр.18. – Арк.79 зв.

¹³⁸ *Лаврут О.* Студентська преса в УСРР періоду 20-х рр. ХХ ст. // Гілея. – Вип.28. – К., 2009. – С.50.

¹³⁹ Держархів м. Києва. – Ф.Р.920. – Оп.11. – Спр.18. – Арк.9.

¹⁴⁰ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1495. – Арк.68.

¹⁴¹ Держархів Житомирської обл. – Ф.П.215. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.6.

¹⁴² Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.67. – Арк.4, 96.

¹⁴³ Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.2597. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.253 зв., 262; Спр.6. – Арк.3 зв.

¹⁴⁴ Держархів м. Києва. – Ф.Р.920. – Оп.11. – Спр.18. – Арк.9.

¹⁴⁵ Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.2597. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.253 зв., 262; Спр.6. – Арк.3 зв.

¹⁴⁶ Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.67. – Арк.4, 96.

¹⁴⁷ Держархів Житомирської обл. – Ф.П.215. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.6.

¹⁴⁸ Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.67. – Арк.40.

профіль, по 10% – технічний та військовий, решта – партійні й комсомольські видання¹⁴⁹. У 1933/1934 навч. р. було вже 350 примірників¹⁵⁰. Передплачували пресу також у Проскурівському польському¹⁵¹, Житомирському єврейському педагогічних технікумах¹⁵². Крім того, житомирські студенти в 1935 р. виписали ще 200 примірників шеститомника праць В.Леніна та 55 примірників одностомного зібрання В.Леніна і Й.Сталіна¹⁵³. Студентів зобов'язували щоденно читати газети¹⁵⁴.

Молодь залучали до участі в різних загальнодержавних кампаніях, зокрема зі збору коштів на господарські потреби загальнодержавного значення. Студенти Вінницького єврейського педтехнікуму в 1931/1932 навч. р. збирали гроші серед жителів міста, які передбачалося спрямувати на виконання першої п'ятирічки¹⁵⁵. Вихованці Преславського болгарського реалізували позику «П'ятирічка за чотири роки»¹⁵⁶. Таку ж роботу проводила й молодь Житомирського єврейського¹⁵⁷, Проскурівського польського педагогічних технікумів¹⁵⁸. Студентство, зокрема Київського польського закладу, брало участь у зборах коштів на потреби оборони¹⁵⁹.

Залучалася студентська молодь і до інших видів робіт. Комсомольці Київського польського педтехнікуму в 1934/1935 навч. р. після постанови ЦК партії про ліквідацію карткової системи на хліб брали участь у перевірці роботи хлібних магазинів¹⁶⁰. Слухачі Вінницького єврейського закладу допомагали у проведенні товариством «Озет» переселенської кампанії¹⁶¹. Вихованці Проскурівського польського педагогічного технікуму складали списки виборців, організовували агітбригади, створювали інформаційні куточки у приміщеннях, де проходили вибори. У 1933/1934 навч. р. одного зі студентів цього закладу обрали депутатом міської ради¹⁶².

Важливим напрямом громадської діяльності студентів була їхня робота у селах для реалізації так званої «культзмички міста й села». Студенти Вінницького єврейського педтехнікуму працювали в підшефному с. Юзвин¹⁶³, Преславського болгарського – у с. Данівка та радгоспі «Вільний»¹⁶⁴, Проскурівського польського – у с. Шаровечка¹⁶⁵, Хортицького німецького – у сільськогосподарській комуні «Майбуття» с. Хортиці¹⁶⁶.

Для підготовки студентської молоді до роботи на селі проводилися відповідні заняття й семінари. Наприклад, у Вінницькому єврейському педагогічному технікумі в 1930 р. на курсових зборах обговорювалися питання «Чергові завдання політики партії на селі», директиви РНК УСРР та місцевих органів про весняну посівну кампанію. Випускалися стінгазети, в яких висвітлювалася робота у селах, уміщувалися новини з

¹⁴⁹ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1490. – Арк.52.

¹⁵⁰ Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.67. – Арк.96.

¹⁵¹ Держархів Вінницької обл. – Ф.П.457. – Оп.1. – Спр.444. – Арк.155.

¹⁵² ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.9. – Спр.1796. – Арк.8.

¹⁵³ Держархів Житомирської обл. – Ф.П.215. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.5.

¹⁵⁴ ЦДАВО України. – Ф.7. – Оп.1. – Спр.1079. – Арк.255.

¹⁵⁵ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1495. – Арк.69.

¹⁵⁶ Там само. – Спр.825. – Арк.152.

¹⁵⁷ Держархів Житомирської обл. – Ф.П.215. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.9; Колектив педтехнікуму виконав завдання ІV кварталу // За більшовицьку молодь (Житомир). – 1933. – 21 жовтня. – №9. – С.2.

¹⁵⁸ Держархів Вінницької обл. – Ф.П.457. – Оп.1. – Спр.444. – Арк.155.

¹⁵⁹ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1490. – Арк.34.

¹⁶⁰ Держархів м. Києва. – Ф.Р.807. – Оп.11. – Спр.18. – Арк.13.

¹⁶¹ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1495. – Арк.69.

¹⁶² Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.2597. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.5.

¹⁶³ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1495. – Арк.69; Держархів Вінницької обл. – Ф.П.29. – Оп.1. – Спр.620. – Арк.165.

¹⁶⁴ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.825. – Арк.50.

¹⁶⁵ Держархів Вінницької обл. – Ф.П.457. – Оп.1. – Спр.444. – Арк.155; Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.2597. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.148, 253; Спр.6. – Арк.262.

¹⁶⁶ Держархів Запорізької обл. – Ф.П.7. – Оп.1. – Спр.130. – Арк.27.

сільської місцевості. Студенти облаштували куточок посівної кампанії з газетами, вирізками з газет із постановами уряду, планами участі в посівній кампанії¹⁶⁷.

Особливо широко влада залучала молодь до хлібозаготівель. Для проведення практичної роботи студентів об'єднували у бригади. Так, у 1932/1933 навч. р. у відповідних заходах узяли участь 29 бригад Дніпропетровського російського педтехнікуму¹⁶⁸.

Більшість фактів указують на те, що пріоритетною формою роботи у сільській місцевості було надання допомоги селянам під час весняної посівної кампанії. Зокрема в 1931/1932 навч. р. 2 бригади студентів Одеського єврейського педагогічного технікуму трудилися в підшефному колгоспі «Сільхозар»¹⁶⁹. У 1934/1935 навч. р. 8 студентських бригад Проскурівського польського проводили шефську роботу у с. Шаровечка¹⁷⁰.

Завершували річний цикл осіння збиральна й посівна кампанії. У 1931/1932 навч. р. до Калініндорфського району було відряджено на місяць 50 студентів Вінницького єврейського педтехнікуму – для «ліквідації прориву у копанні буряків, м'ясозаготівлі, сінозаготівлі». Крім того, усі вихованці закладу впродовж 5 днів копали буряки у с. Стадниця¹⁷¹. Одночасно у селах трудилися 15 студентів Одеського єврейського педагогічного технікуму¹⁷². Виконувала молодь у селах і ряд інших робіт. Так, слухачі Харківського єврейського в єврейських колоніях Херсонщини й Маріупольщини провели кампанії зі збору продподатку та організації землеустрою¹⁷³.

Студентів залучали до організації у селах політико-освітньої роботи. Найпоширенішими формами було виголошення доповідей (Проскурівський польський)¹⁷⁴, організація державних і «революційних» свят, залучення селян до гурткової роботи (Житомирський єврейський педтехнікуми)¹⁷⁵.

Одним із напрямів роботи у сільській місцевості була також антирелігійна пропаганда. Студенти використовували різні форми. Наприклад, молодь Житомирського єврейського педагогічного технікуму випускала антирелігійну газету в колгоспі «Друкар». За дорученням міського бюро СВБ тут було організовано експозицію й фотовиставку на тему «Класова роль та шляхи її відмирання». Слухачі Проскурівського польського педтехнікуму в 1934/1935 навч. р. провели антирелігійний вечір у с. Шаровечка¹⁷⁶.

На селі студенти опікувалися також роботою осередків різних громадських організацій. Так, молодь Харківського єврейського педагогічного технікуму започаткувала в підшефних селах організаційні структури Доброхіму та Міжнародної організації допомоги борцям революції (МОДР)¹⁷⁷.

Більшу частину свого часу студенти приділяли культурно-освітній роботі серед селян. Зокрема вони обслуговували хати-читальні, дбали про поповнення фондів сільських бібліотек (вихованці Одеського¹⁷⁸ та Харківського єврейських педтехнікумів

¹⁶⁷ Держархів Вінницької обл. – Ф.Р.3510. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.43.

¹⁶⁸ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.11. – Спр.326. – Арк.30.

¹⁶⁹ Там само. – Оп.10. – Спр.798. – Арк.20.

¹⁷⁰ Держархів Вінницької обл. – Ф.П.457. – Оп.1. – Спр.444. – Арк.155; Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.2597. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.148, 253; Спр.6. – Арк.262.

¹⁷¹ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1495. – Арк.69.

¹⁷² Там само. – Спр.798. – Арк.20.

¹⁷³ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.5. – Спр.264. – Арк.29.

¹⁷⁴ Держархів Вінницької обл. – Ф.П.457. – Оп.1. – Спр.444. – Арк.155; Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.2597. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.148, 253; Спр.6. – Арк.262.

¹⁷⁵ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.11. – Спр.326. – Арк.87.

¹⁷⁶ Держархів Вінницької обл. – Ф.П.457. – Оп.1. – Спр.444. – Арк.155; Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.2597. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.148, 253; Спр.6. – Арк.262.

¹⁷⁷ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.5. – Спр.264. – Арк.29.

¹⁷⁸ Там само. – Арк.44 зв.

надсилали літературу¹⁷⁹), видавали чи допомагали видавати стінні, «польові» газети (Житомирський єврейський)¹⁸⁰, ставили вистави (Хортицький німецький)¹⁸¹. Однією з найбільш поширених форм масової політроботи були вечори. Так, слухачі грецького відділення Маріупольського педагогічного технікуму навесні 1930 р. у 5 грецьких селах організували вечори національної культури¹⁸². У 1935 р. Київський російський заклад провів випускний вечір, в якому взяли участь передовики-колгоспники та члени парт-осередку підшефного колгоспу¹⁸³.

Із різних місцевостей надходили схвальні відгуки про роботу студентів на селі, частину з них заохотили. Наприклад, восени 1931 р. за збір урожаю в Калініндорфському районі премію отримали 27 вихованців Вінницького єврейського педтехнікуму¹⁸⁴. Водночас 17 березня 1935 р. на відкритих партійних зборах цього ж закладу йшлося про те, що молодь відмовлялася їхати на роботу у села¹⁸⁵.

Студенти-педагоги брали шефство й над робітниками місцевих підприємств. Так, Вінницький єврейський технікум проводив роботу у клубах будівельників, кравців, на макаронній фабриці¹⁸⁶, Київський російський – на кабельному заводі¹⁸⁷, Проскурівський польський – у польському робітничому клубі¹⁸⁸.

Основною формою роботи було виголошення доповідей. Викладачі та студенти Житомирського єврейського педтехнікуму систематично виступали на місцевих підприємствах, зокрема ім. 1 Травня, «Червоний чоботар», «Промкоопдерев», «Кустшвей», у колгоспі «Друкар», у клубі «Древо»¹⁸⁹.

Певна увага приділялася проведенню на заводах і фабриках антирелігійної роботи. Наприклад, студенти Житомирського єврейського педтехнікуму в 1933 р. на фабриці ім. 1 Травня випустили відповідну газету, на підприємствах «Промкоопдерев», «Кустшвей» організували два гуртки «войовничих безвірників», провели радіомітинг «2-га п'ятирічка та релігія»¹⁹⁰. У вересні – грудні 1935 р. силами викладачів і студентів цього закладу було реалізовано 25 антирелігійних вечорів на підприємствах та у школах, а також один загальноміський¹⁹¹. Вихованці Київського польського педагогічного технікуму восени 1931 р. організували антирелігійний вечір на заводі ім. М.Томського, облаштували тут пересувну польську бібліотеку, а також постійний лікнеп¹⁹².

Студентів залучали до шефства над підрозділами Червоної армії. Молодь Київського російського педтехнікуму працювала у полку зв'язку¹⁹³. Опікувалися червоноармійцями також студенти Вінницького¹⁹⁴ й Житомирського єврейських¹⁹⁵, Проскурівського польського закладів¹⁹⁶.

¹⁷⁹ Там само. – Арк.29.

¹⁸⁰ Там само. – Оп.11. – Спр.326. – Арк.87.

¹⁸¹ Держархів Запорізької обл. – Ф.П.7. – Оп.1. – Спр.130. – Арк.26.

¹⁸² Там само. – Ф.Р.3674. – Оп.1. – Спр.114. – Арк.63.

¹⁸³ Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.135. – Арк.19.

¹⁸⁴ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1495. – Арк.69.

¹⁸⁵ Держархів Вінницької обл. – Ф.П.136. – Оп.6. – Спр.608. – Арк.11.

¹⁸⁶ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1495. – Арк.69.

¹⁸⁷ Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.11. – Арк.8.

¹⁸⁸ Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.2597. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.262; Спр.6. – Арк.3 зв.

¹⁸⁹ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.11. – Спр.326. – Арк.92; Держархів Житомирської обл. – Ф.П.215. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.8

¹⁹⁰ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.11. – Спр.326. – Арк.92.

¹⁹¹ Держархів Житомирської обл. – Ф.П.215. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.8.

¹⁹² ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1490. – Арк.35.

¹⁹³ Там само. – Арк.51; Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.11. – Арк.8; Спр.27. – Арк.6.

¹⁹⁴ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1495. – Арк.69; Держархів Вінницької обл. – Ф.П.29. – Оп.1. – Спр.620. – Арк.165.

¹⁹⁵ Держархів Житомирської обл. – Ф.Р.266. – Оп.1. – Спр.142. – Арк.31.

¹⁹⁶ Держархів Вінницької обл. – Ф.П.457. – Оп.1. – Спр.444. – Арк.155.

Майбутні педагоги читали для бійців і командирів лекції, доповіді на наукові та політичні теми. Студенти Одеського єврейського технікуму в 1926/1927 навч. р. виступали перед матросами Чорноморського флоту¹⁹⁷. Слухачі Харківського єврейського закладу восени 1925 р. проводили політосвітню роботу серед дружин військовослужбовців командного складу підшефного полку, а також у «ленінських кутках» серед червоноармійців. Третьокурсники працювали як викладачі у загальноосвітній полковій школі¹⁹⁸.

Студенти організували відзначення революційних і державних свят, під час чого читалися доповіді, проводилися концерти, ставилися п'єси (Київський російський педтехнікум¹⁹⁹), відбувалися спільні культурно-масові заходи (вечори «змички») (Одеський єврейський²⁰⁰).

Молодь допомагала військовослужбовцям створювати гуртки (Одеський єврейський педагогічний технікум²⁰¹), випускати стінгазети, передплачували для них газети, налагодили обмін пресою (Житомирський²⁰² та Одеський єврейські²⁰³, Проскурівський польський²⁰⁴).

Хлопці й дівчата збирали кошти для різних потреб червоноармійців, постачали їх літературою (Одеський єврейський педтехнікум²⁰⁵). У Проскурівському польському молоді організувала збір коштів для преміювання найкращих бійців²⁰⁶.

Установлювалося шефство над різними місцевими установами та культурно-освітніми закладами, наприклад Хортицький німецький педтехнікум – над 7-річною трудовою і профтехнічною школами²⁰⁷. Слухачі Харківського єврейського восени 1925 р. брали участь у роботі міського клубу ім. III Інтернаціоналу. Вони опікувалися роботою культшефської комісії, юнацької секції, учителювали у вечірній школі²⁰⁸. У клубі під такою ж назвою в 1925/1926 навч. р. працювали студенти Одеського єврейського педагогічного технікуму – вони організували вечори, випускали стінгазети тощо²⁰⁹.

Звичайно, вихованців педзакладів мобілізували для роботи серед піонерів. Наприклад, слухачі Житомирського єврейського технікуму в 1933 р. провели змагання серед осередків «юних безвірників» єврейських шкіл щодо найкращого проведення антирелігійної кампанії. Крім того, вони організували бесіди на антирелігійні теми в піонерському клубі²¹⁰.

Під час кампанії з ліквідації неписьменності серед дорослого населення студентство працювало в лікнепах як пропагандисти, агітатори та «ліквідатори». У боротьбі з неписьменністю брала участь молоді Житомирського²¹¹ й Одеського єврейських²¹², Дніпропетровського²¹³, Київського російських педтехнікумів²¹⁴. Найбільш активних

¹⁹⁷ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.5. – Спр.264. – Арк.71.

¹⁹⁸ Там само. – Арк.29.

¹⁹⁹ Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.67. – Арк.4

²⁰⁰ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.5. – Спр.264. – Арк.71.

²⁰¹ Там само. – Арк.44.

²⁰² Держархів Житомирської обл. – Ф.Р.266. – Оп.1. – Спр.167. – Арк.220.

²⁰³ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.5. – Спр.264. – Арк.44, 71.

²⁰⁴ Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.2597. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.262; Спр.6. – Арк.3 зв.

²⁰⁵ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.5. – Спр.264. – Арк.71.

²⁰⁶ Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.2597. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.262; Спр.6. – Арк.3 зв.

²⁰⁷ Держархів Запорізької обл. – Ф.П.7. – Оп.1. – Спр.131. – Арк.12.

²⁰⁸ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.5. – Спр.264. – Арк.29.

²⁰⁹ Там само. – Арк.44.

²¹⁰ Там само. – Оп.11. – Спр.326. – Арк.92.

²¹¹ Держархів Житомирської обл. – Ф.Р.266. – Оп.1. – Спр.167. – Арк.221.

²¹² ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.5. – Спр.264. – Арк.44.

²¹³ Держархів Дніпропетровської обл. – Ф.Р.1506. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.45.

²¹⁴ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1490. – Арк.51; Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.11. – Арк.8; Спр.27. – Арк.6.

студентів-«ліквідаторів» було нагороджено значком «Геть неписьменність!». Добре працювала молодь Житомирського єврейського закладу, за що технікум у 1935 р. відзначили відповідною грамотою²¹⁵.

Дехто з майбутніх педагогів не підтримували «лінію партії», «ударні темпи будівництва соціалізму», скорочення термінів навчання, негативно ставилися до вивчення ідеологічних дисциплін. Так, у 1933/1934 навч. р. студент III курсу хімічного відділення Польського педінституту Опико в гуртожитку висміював гасла радянської пропаганди, висловлювався про злиденне життя молоді тощо²¹⁶. Деякі студенти сприймали смерть того чи іншого керівника держави, більшовицького діяча як сподівання на подальші позитивні зміни в державі. Так, 27 січня 1935 р. студент I курсу Вінницького єврейського педтехнікуму Штілерман говорив: «Якщо впродовж 1-го року померло два керівника партії, то скільки ж помре протягом 4-х років?»²¹⁷. У наказі по Одеському німецькому педінституту №42 від 10 жовтня 1934 р. йшлося про «антирадянську та контрреволюційну роботу» серед студентів, яку проводив І.Ланц, за що його відраховували з вишу. Щоправда, у чому конкретна провина цієї людини, у документі не повідомлялося²¹⁸. У Польському педінституті «ворогами народу» оголосили студентів Шліферштейна, який проходив у судово-слідчих документах як перебіжчик із Польщі, і Вацхевиха (нібито мав зв'язок зі «шпигунами» та допомагав касирові Філіповському перейти на польську територію)²¹⁹.

Деякі джерела свідчать про опозиційні настрої студентів, спричинені іноземним чинником. На початку 1930-х рр., зокрема в Польському педінституті, почала з'являтися свастика («хрестики») та гасла на зразок: «Хай живе фашизм!»²²⁰.

Серед студентства визрівало невдоволення економічною політикою влади. Молодь відверто заявляла про помилки у сільському господарстві, що призвело до Голодомору 1932–1933 рр. Наприклад, у 1933 р. студенти Хортицького німецького педтехнікуму, повернувшись із канікул, поширювали «нездорові» відомості про те, що «колгоспи не зможуть посіяти свою землю», «коні в колгоспі всі здохли», «колгоспники не мають хліба»²²¹. Думки цих молодих людей підтверджує низка архівних джерел, в яких ідеться про бідкування студентів. Узимку 1932–1933 рр. слухачі Преславського болгарського педагогічного технікуму отримували по 150 г хліба. Цієї мізерної пайки вони чекали по 2–3²²², а студенти Маріупольського грецького закладу – навіть 4 дні²²³. У Калініндорфському єврейському педтехнікумі на весь день видавалося лише по 100–180 г крупи на кожного вихованця²²⁴. Надзвичайно низькою була калорійність їжі в Польському педінституті²²⁵. Натомість у Хортицькому німецькому педагогічному технікумі наприкінці 1932 р. студентам відпускали по 400 г хліба²²⁶.

²¹⁵ ЦДАГО України. – Ф.7. – Оп.1. – Спр.1079. – Арк.255.

²¹⁶ Держархів м. Києва. – Ф.Р.920. – Оп.11. – Спр.18. – Арк.35.

²¹⁷ Держархів Вінницької обл. – Ф.П.136. – Оп.6. – Спр.608. – Арк.11, 13; Настрої та поведінка населення Поділля в умовах сталінської революції «згорі»: 1928–1940: Зб. док. та мат. / Упор.: Р.Подкур, В.Васильєв, П.Кравченко, В.Петренко. – К., 2013. – С.333.

²¹⁸ Держархів Одеської обл. – Ф.Р.1561. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.36 зв.

²¹⁹ Двірня К. Створення і ліквідація Польського педагогічного інституту... – С.152–153.

²²⁰ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.6451. – Арк.3; Рябченко О. Студенти радянської України 1920–1930-х рр. ... – С.214.

²²¹ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.11. – Спр.326. – Арк.39.

²²² Там само. – Оп.10. – Спр.825. – Арк.8.

²²³ Там само. – Оп.11. – Спр.326. – Арк.9.

²²⁴ Там само. – Арк.1.

²²⁵ Держархів м. Києва. – Ф.Р.920. – Оп.11. – Спр.18. – Арк.77.

²²⁶ Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20–30 рр. XX ст.). – К., 1995. – С.108.

У 1932–1933 рр. зросла вартість харчування, зокрема слухачі Житомирського єврейського педтехнікуму харчувалися за 1 руб. 30 коп. у день²²⁷. Дефіцит їжі штовхав молодь на відчайдушні вчинки. Так, частина студентів Проскурівського польського педтехнікуму підхарчувувалися у саду військкомату, що знаходився поряд із закладом. Кількох крадіїв передали до райвідділу міліції²²⁸.

У декількох навчальних педзакладах нацменшин мали місце прояви антисемітизму. У Київському російському педагогічному технікумі в 1930/1931 навч. р. один зі студентів заявив, що не хоче працювати у складі бригади, де «самі жиди»²²⁹. У Київському польському в 1929 р. на комсомольських зборах, коли обговорювали антисемітські «вибрики» студента інституту народного господарства Голубцова, комсомолец Бега виступив на його захист. У цьому ж закладі відзначалися прояви «польського націоналізму» і «шляхетсько-го гонору»²³⁰. В антисемітизмі звинувачували також студентів Польського педінституту²³¹.

Водночас серед поодиноких студентів-євреїв мав місце «нездоровий націоналістичний настрій». У листопаді 1934 р. вихованка Житомирського єврейського педтехнікуму Остайгер у загальноміському розподільнику хліба звернулася до одновірців: «Підемо, поки ці “арейлім” (образливий вислів щодо неєвреїв – Авт.) не одержали хліба, ми нічого не доб’ємося»²³².

Частина молоді «викривала» наставників – «ворогів народу». У 1936 р. студенти Одеського німецького педінституту Б.Тичинський, В.Пельцер, О.Вольф, А.Нікелеш, Лейнер, проявивши «політичну пильність», «сигналізували» про викладача Політкінша, котрий «протягував контрреволюційно-троцькістські» ідеї²³³.

«Антирадянських», «соціально чужих» студентів відраховували, а згодом і репресували. Так, у Польському інституті соціального виховання у 1931/1932 навч. р. заарештували 10 слухачів (Панька, Корицького, Мулька, Гожкова, Павліковського та ін.)²³⁴. У березні 1933 р. Польський педінститут залишили 40 осіб²³⁵. Восени 1933 р., за повідомленням віце-консула II Речіпосполитої в Києві П.Курніцького, із цього закладу та Київського польського педтехнікуму було виключено 150 студентів старших курсів²³⁶. У 1934/1935 навч. р. із 512 студентів 84 були визнані «контрреволюціонерами»²³⁷. У Київському російському педагогічному технікумі в 1933/1934 навч. р. як «класово чужий елемент» «виявили себе» 4²³⁸, а в 1-му семестрі 1934/1935 навч. р. – 2 вихованців²³⁹. У Київському польському закладі в 1934/1935 навч. р. до такої категорії було віднесено 7 студентів²⁴⁰. Одеський німецький педінститут у 1934–1936 рр. не з власної волі

²²⁷ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.11. – Спр.326. – Арк.69.

²²⁸ Гринько А.І. Діяльність закладів середньо-спеціальної, професійно-технічної та партійної освіти Хмельниччини під час голодомору 1932–1933 рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі / [О.М.Завальнюк (відп. ред.), Л.В.Баженов та ін.]. – Т.10. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С.315.

²²⁹ Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.11. – Арк.7.

²³⁰ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2930. – Арк.32; *Мірошніченко*. Уславлений технікум (Ще про польпедтехнікум у Києві) // Студент революції (Харків). – 1929. – №5/6. – С.30.

²³¹ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1529. – Арк.17, 33; ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.6641. – Арк.140.

²³² Держархів Житомирської обл. – Ф.П.215. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.8.

²³³ Держархів Одеської обл. – Ф.Р.1561. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.46.

²³⁴ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1529. – Арк.17, 24.

²³⁵ Горбунов К. Передень «Великого терору» у Польському педагогічному інституті у Києві // Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації: До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: Мат. Всеукр. наук. конф. – К., 2013. – С.93.

²³⁶ Там само. – С.95.

²³⁷ Двірня К. Створення і ліквідація Польського педагогічного інституту... – С.152; *Єфіменко Г.Г.* Національно-культурна політика ВКП(б) щодо радянської України (1932–1938). – К., 2001. – С.190.

²³⁸ Держархів м. Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.67. – Арк.84.

²³⁹ Там само. – Спр.137. – Арк.5.

²⁴⁰ Держархів м. Києва. – Ф.Р.807. – Оп.11. – Спр.18. – Арк.1.

залишили Г.Гейдек, М.Кіфель²⁴¹, Улітін²⁴², Л.Лерх, Р.Крейс²⁴³. Чимало студентів-заочників цього ж вишу відраховували як таких, що не забезпечили «комуністичного виховання дітей». Серед них – О.Греклер, Р.Кох, С.Кольба²⁴⁴, Ф.Тальнер²⁴⁵, Вебер, Вейланд, Д.Рейсмер²⁴⁶, А.Брендель²⁴⁷ та ін. Як правило, відрахування «одноголосно» ухвалювали загальні збори колективів.

Карали студентську молодь і за те, що, знаючи про роботу «ворогів народу», своєчасно не доповіли про це в органи держбезпеки. 10 жовтня 1934 р. сувору догану оголосили студентові Одеського німецького педінституту А.Нікелю, котрий не доніс на свого товариша І.Ланца²⁴⁸.

Механізм репресій мав спланований характер. Спущені згори інструкції про створення та наступний розгром «контрреволюційних організацій» були чіткими, а самі ці «об'єднання», за задумом слідчих та їхніх керівників, мали свою ієрархію. У квітні 1934 р. відбувся «процес Польської організації військової», метою якої було нібито «відірвання» від СРСР України, Білорусії та долучення їх до федерації з Польщею²⁴⁹. У розд. 6 обвинувального висновку стверджувалося, що основною «бойовою та організаційною базою» став Польський педінститут, який «за завданням московського керівництва ПОВ повинен був зайнятися підготовкою організаторських, пропагандистських і військових кадрів для повстання». У документі констатувалася «шкідницька робота» у закладі щодо комплектування його студентством: «Керований ставлениками ПОВ, особливо Сохацьким, інститут перетворився на розсадник польського націоналізму на Україні, що підготовляв націоналістичні кадри учителів для польських шкіл»²⁵⁰.

Точних даних стосовно персонального складу учасників цієї фіктивної «контрреволюційної організації» немає, однак можемо констатувати, що серед них було багато студентів, зважаючи на те, що впродовж 2-го семестру 1933/1934 навч. р. число вихованців вишу зменшилося з 278 до 160²⁵¹. У 1933 р. заарештували Мулька, Повніковську, Тожкову, які, на думку «чекістів», були «активними контрреволюціонерами»²⁵². У 1935 р. із навчального закладу відраховували Валевського, Венцевича, Лісовського, Чухлевську, котрі нібито «мали зв'язки» з ПОВ та іншими «контрреволюційними організаціями». Шліферштейна звинуватили в тому, що він був польським «легіонером»²⁵³.

Співробітники держбезпеки «виявили», що на початку 1932 р. «осередок ПОВ» було створено у Проскурівському польському педтехнікумі, який очолили директор закладу І.Стругинський і завідувач навчальної частини П.Дума. До його складу ввійшли 11 осіб, у тому числі студенти Й.Зайонц, Й.Кшивановський, М.Шостак²⁵⁴. Вони вступили до організації в 1933 р. і нібито проводили «обробку» слухачів із метою «вербовки» їх

²⁴¹ Держархів Одеської обл. – Ф.Р.1561. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.37 зв.

²⁴² Там само – Спр.569. – Арк.17.

²⁴³ Там само. – Арк.62.

²⁴⁴ Держархів Одеської обл. – Ф.Р.1561. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.154.

²⁴⁵ Там само. – Спр.15. – Арк.41.

²⁴⁶ Там само. – Спр.569. – Арк.62.

²⁴⁷ Там само. – Арк.74.

²⁴⁸ Там само. – Спр.1. – Арк.36 зв.

²⁴⁹ Реабілітовані історією: У 27 т.: Хмельницька область. – Кн.5. – Хмельницький, 2014. – С.60.

²⁵⁰ Горбуров К. Переддень «Великого терору» у Польському педагогічному інституті у Києві. – С.97–98; Справа «Польської Організації Військової» в Україні: 1920–1938 рр.: 36. док. і мат. / Упор.: С.А.Кокін, Р.Ю.Подкур, О.С.Рубльов. – К., 2011. – С.287.

²⁵¹ Держархів м. Києва. – Ф.Р.920. – Оп.11. – Спр.18. – Арк.2.

²⁵² ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.6222. – Арк.97.

²⁵³ Там само. – Спр.6641. – Арк.139–140.

²⁵⁴ Реабілітовані історією: Хмельницька область. – Кн.5. – С.90, 116.

у ПОВ²⁵⁵. У справі проходили також вихованці Польського пединституту П.Шклярук²⁵⁶, Київського польського педагогічного технікуму Ясницький і Добржанський²⁵⁷. 23 лютого 1934 р. в обвинувальному висновку зазначалося, що М.Шостака засудили на 5 років позбавлення волі в таборі, Й.Зайонця та Й.Кшивановського мали вислати за межі республіки на 5, а П.Шклярука – на 3 роки²⁵⁸.

Студентів активно залучали до обговорення сфабрикованих гучних політичних справ, де вони засуджували «ганебні виступи» проти радянської влади. Так, у червні 1934 р. учасники загальних зборів студентів, аспірантів, викладачів і співробітників Польського пединституту подякували ЦК КП(б)У за «розгром контрреволюційного націоналізму і його агентури» на чолі зі М.Скрипником, а також за поразку «контрреволюційної школи польського фашизму» у виші²⁵⁹.

Таким чином, у 1920–1930-х рр. для радянзації молоді, нав'язування їй більшовицької ідеології використовували різні засоби. Партійні та комсомольські осередки закладів педагогічної освіти національних меншин практикували організацію політгуртків, політичних і комсомольських шкіл, «політбой», «соціалістичного змагання», пропагування атеїстичних ідей, відзначення державних і революційних свят, ушанування пам'яті вождів тощо. Все ж ці заходи, а, власне, і самі осередки, авторитетом серед студентів здебільшого не користувалися. Натомість у молодіжному середовищі популярними були різноманітні диспути та дискусії на політичні теми з вільним обміном думками, що, на думку влади, несло загрозу «марксистському світогляду». Громадську діяльність студентів було підпорядковано ідеологічним настановам партії. Зокрема їх залучали до роботи у складі профспілок, громадських організацій, гуртків, до участі у загальнодержавних кампаніях, шефській роботі у селах, на підприємствах міст, у робітничих клубах, підрозділах Червоної армії, до ліквідації неписьменності тощо. Загалом студенти педагогічних освітніх закладів нацменшин були менш активними у громадській роботі, особливо на селі, ніж їхні колеги з українських вишів. Частина вихованців не сприйняли більшовицьку модель суспільства, наслідком чого стали репресії у студентському середовищі.

REFERENCES

1. Altukhova, O.I. (1999). Pro polskyi pedahohichnyi tekhnikum v m. Proskurovi. *Poliaky na Khmelnytschyni: pobliad kriz viky*, 347–350. Khmelnytskyi. [in Ukrainian].
2. Babko, Yu. (1971). *Partiine budivnytstvo na Ukraini u 1933–1937 rr.* Lviv. [in Ukrainian].
3. Chyrko, B. (1995). *Natsionalni menshyny v Ukraini (20–30 rr. XX st.)*. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Dvirna, K. (2011). Stvorennia i likvidatsiia Polskoho pedahohichnoho instytutu v m. Kyievi v 30-ky rr. XX st. (arkhivna rozvidka). *Volynski istorychni zapysky*, 6, 149–155. Zhytomyr. [in Ukrainian].
5. Horburov, K. (2013). Peredden „Velykoho teroru” u Polskomu pedahohichnomu instytutu u Kyievi. *Politychni represii v Ukrainii RSR 1937–1938 rr.: doslidnytski refleksii ta interpretatsii: Do 75-ricchcia „Velykoho teroru” v SRSR*, 90–106. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Klitsakov, I. (1997). *Pedahohichni kadry Ukrainy (1917–1937 rr.)*. Donetsk. [in Ukrainian].
7. Komarnitskyi, O. (2017). *Studenty-pedabohy u modernizatsii vysbchoi osvity radianskoi Ukrainy u 1920–1930-ky rr.* Kamianets-Podilskyi. [in Ukrainian].
8. Kulchytskyi, S. (Ed.). (2012). *Ukrainske radianske suspilstvo 30-ky rr. XX st.: narysy povsaki dennobo zhyttia*. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Lavrut, O. (2009). Studentska presa v USSR periodu 20-ky rr. XX st. *Gileia*, 28, 45–56. Kyiv. [in Ukrainian].

²⁵⁵ Там само. – С. 126.

²⁵⁶ Там само. – С. 128.

²⁵⁷ Там само. – С. 122.

²⁵⁸ Там само. – С. 129–131.

²⁵⁹ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6591. – Арк. 62.

10. Morošan, O. (2019). Derzhavna polityka shchodo studentskoi molodi u 20–30-ti rr. XX st.: sutnist ta osnovni tendentsii. *Naukovyi visnyk Mykolajivskoho derzhavnogo universytetu im. V.O.Sukhomlynskoho: Ist. nauky*, 1(47), 5–10. Mykolajiv. [in Ukrainian].
11. Paniotov, I. (1973). *Komunistychna partiia Ukrainy v borotbi za rozvytok narodnoi osvity (1931–1941 rr.)*. Kharkiv. [in Ukrainian].
12. Riabchenko, O. (2012). *Studenty radianskoi Ukrainy 1920–1930-ky rr.: praktyky povsiakdennosti ta konflikty identyfikatsii*. Kharkiv. [in Ukrainian].
13. Shevchuk, H. (1963). *Kulturne budivnytstvo na Ukraini u 1921–1925 rr.* Kyiv. [in Ukrainian].
14. Yefimenko, H. (2001). *Natsionalno-kulturna polityka VKP(b) shchodo radianskoi Ukrainy (1932–1938)*. Kyiv. [in Ukrainian].

Oleksandr KOMARNITSKYI

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Docent,
Professor at Department of History of Ukraine,
Kamianets-Podilskyi I.Ohiienko National University
(Kamianets-Podilskyi, Ukraine), kob-1974@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3021-6550>

Iryna NEDOSHYTKO

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Docent at Department of Information and Socio-Cultural Activity,
West Ukrainian National University
(Ternopil, Ukraine), i.nedoshytko@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9233-7169>

Bolshevization of Students of Pedagogical Education Institutions of National Minorities in Ukrainian SSR in the 1920s – 1930s: Purpose, Means, Tasks

Abstract. The purpose of the study is to clarify the purpose, means and objectives of Bolshevization students of pedagogical educational institutions of national minorities in the 1920s and 1930s, coverage of socio-political and educational activities of student youth, purposeful and controlled by party and Komsomol cells in pedagogical colleges and institutes, in general, party-state structures, as well as manifestations of opposition among her. **Research methods.** The authors used a set of general scientific (analysis, synthesis, method of comparison, dialectical) and special scientific (historical-genetic, historical-comparative, historical-typological, problem-chronological) methods of historical cognition. **Scientific novelty.** The social and political life of the students of pedagogical educational institutions through the prism of its Bolshevization, subordination to the means and tasks of the Soviet-Stalinist leadership in the interwar period is analyzed. **Conclusions.** For the Bolshevization of student youth, the imposition of Soviet-Stalinist ideology and the model of society, party and Komsomol cells in the educational institutions of national minorities practiced the organization of political circles, circles of “current politics”, political and Komsomol schools, “political battles”, “socialist competition”, propaganda of atheistic ideas, celebration of state holidays, honoring the memory of Bolshevik leaders, etc. In practice, such events, and in fact the party and Komsomol committees themselves, did not enjoy the proper authority among students. Instead, various debates and discussions on political topics with a free exchange of views were popular among young people, which, according to the authorities, posed a threat to the development of a “Marxist worldview”. The socio-political and educational activities of students were subordinated to the political and ideological guidelines of the Bolshevik Party and the Komsomol. In particular, they were involved in work in trade unions, public organizations, clubs, in various national campaigns, boss work in villages, urban enterprises, workers’ clubs, units of the Red Army, the elimination of illiteracy and more. In general, students of pedagogical colleges and institutes were less active in social work, especially in rural areas, than their colleagues from purely Ukrainian universities. Some students did not accept the Bolshevik model of society, which strengthened their opposition, which inevitably led to repression in their environment.

Keywords: students, pedagogical institute, technical school, Bolshevik ideology, committee, social competition.